

Fonds Koning Willem III bestaat honderd jaar

HELENAVEEN – Op donderdag 16 februari bestaat het Fonds Koning Willem III honderd jaar. Naar aanleiding van dit eeuwfeest schreef streekarchivaris R.J. Jansen uit Deurne een historisch overzicht van dit fonds en de betekenis daarvan. Het Weekblad voor Deurne en omgeving zal dit overzicht de komende tijd in delen publiceren. Hierbij het eerste deel.

De belangstelling van Koning Willem III voor de Maatschappij Helenaveen ontstond naar aanleiding van gegevens, die het verslag van de provincie Noord-Brabant aandroeg met betrekking tot een teruggang in de lonen bij het 'werkvolk' in de fabrieken elders en de gestaag stijgende werkloosheid. Daarnaast werd melding gemaakt van de werkzaamheden van de Maatschappij Helenaveen, die juist te kampen had met een gebrek aan seizoenarbeiders. Bovendien, zo bleek de Koning later uit de berichtgeving van de Maatschappij, waren de arbeidsvoorwaarden in Helenaveen stukken beter dan elders in Noord-Brabant. Reden te meer voor Zijne Majesteit om te trachten hier maatregelen te nemen. Vermoedelijk werd de aandacht van de Koning nog versterkt door het gegeven, dat in Helenaveen de ontginning door de verhoogde werkzaamheden in de turfstrooiselfabrieken enigszins op de achtergrond raakte. En de belangstelling van de Koning immers ging het meest uit naar het in cultuur brengen van gronden. Een en ander resulteerde in een stroom van missives, die tussen het Koninklijk Huis en de Maatschappij werden uitgewisseld. Maar kort ervoor was er van het paleis Het Loo bij de commissaris des Konings in de provincie Noord-Brabant een schrijven binnengekomen met de vraag de statuten van de Maatschappij Helenaveen en een korte omschrijving van de werkzaamheden toe te sturen; datum: 11 september 1888. De commissaris des Konings vroeg daarop de Maatschappij hem de gestelde vragen te beantwoorden, hetgeen al op 14 september gebeurde. De Maatschappij verwoordde in het schrijven de werkzaamheden in de vervening, de prijzen van de turf en turfstrooisel, het in cultuur brengen van de gronden etc. Over de arbeiders werd gezegd dat ieder werk had en geen enkel gezin gebrek. De seizoenarbeiders kwamen uit Friesland, Drenthe en Overijssel aldus de berichtgeving. Een niet aflatende brievenreeks volgde vanaf 21 september van Het Loo. Zelfs in die mate, dat de directeur G. Bosch, niet in staat zijnde dagelijks naast zijn arbeid de brieven direct te beantwoorden, op een bepaald moment een schrobbering kreeg. In de brieven werd voornamelijk gekorrespondeerd over de geschenken, die de Koning de Maatschappij aanbood en verzond in de vorm van zaden, diverse soorten teenhout, tijdschriften over in het cultuur brengen van gronden, aardbeiplanten, peersoorten, bloemzaden, aspergeplanten, druiven, hop, meikers, komkommers, fruitbomen en aardappel- en erwtensoorten, broedganzen en een schaapskooi. Zelfs een droogmachine werd door de Koning aangeboden en een grondboor toegezonden om ten behoeve van de Koning grondmonsters op 4 ' diepte te nemen. Ook 'de chef bloemen des Konings' bracht eind september persoonlijk een bezoek aan Helenaveen. Teneinde aan de bloei van de Maatschappij mee te werken gaf de Koning al in een vroeg stadium, 21 september, aan, het beschermheerschap van de Maatschappij wel op zich te willen nemen. De Maatschappij, zeer vereerd, stemde hiermee in, en op 7 oktober 1888 berichtte de Koning dat hij het beschermheerschap aanvaardde.

Bijzonderheden

In oktober 1888 bracht een intendant van Koning Willem III een bezoek aan Helenaveen om Zijne Majesteit nader te informeren. Uit de rapportage kan een goed beeld worden gevormd van een toestand aldaar. Zo bedroeg het loon van de Nederlandse arbeider in de veenderij f7,- per week; graafwerk leverde per dag soms f2,30 op. Deze arbeiders huurden tegen een betrekkelijk laag bedrag woning en gronden met een huur van 30 tot 50 cent per week inclusief tuintje. De arbeiders in de landbouwsector, die, zo vermeldt het rapport, wel enige tijd over hadden voor eigen landbouwverbruik, verdienen gemiddeld f5,- per week en zij, die in de turfstrooiselfabriek werkten (maar geen tijd hadden om voor zichzelf landbouw te plegen) f10,- in de week. De buitenlandse arbeiders verbleven in Helenaveen van half april tot de laatste helft van juni; het aantal arbeiders bedroeg in de zomer 708 en was in oktober teruggelopen tot 427.

De schuld van de arbeiders aan de Maatschappij Helenaveen, de aanleiding tot de instelling van het Fonds Koning Willem III- bedroeg in 1886 f11.372.88 en eind 1888 f14.698.09. Als oorzaak van de vermindering van de schuld worden de teruggelopen prijzen van tabak aangegeven. In eigendom bij de vaste arbeiders waren op dat moment 78 koeien, 123 geiten, 13 schapen en 232 varkens. Men bezat geen paarden; deze werden tegen een geringe vergoeding gehuurd bij de Maatschappij. De vestiging te Helenaveen

besloeg in 1888: 112 woningen, 7 tabakschuren, 1 pakhuis, 1 openbare school met
onderwijzerswoning, 2 kerken met pastorieën, 1 bijzondere school met woning, 2
gebouwen op de sloopsterfwerf en 20 stenen keten voor tijdelijke huisvesting. In
70 de loop van het jaar werden 15 stenen keten verbouwd tot woningen voor de gezinnen
van de vaste arbeiders. In oorspronkelijke vorm waren de keten: een ruimte onder de
pannedaken, stenen muren met stookplaats en een brits langs de muren. De nieuwe
keten kwamen er ruimer uit te zien met beschoten daken en zolder, waarop de arbeiders
nu in behoorlijke kribben sliepen. Beneden hield de kostbaas de woning voor zijn
75 gezin, ingericht als volgt: twee woonkamers, waarvan een met stookinrichting en de
andere met slaapgelegenheden. Verder een kelder, waarboven een opkamtje met bed,
een bijkeuken met gootsteen en stalling. De privaten waren afzonderlijk buiten en het
drinkwater werd uit de vaarten geschept. In de verslaglegging van het Fondsbestuur
aan Koning Willem III kan in de loop van de jaren de bevolkingsgroei c.q. -afname
80 worden afgelezen. Zo waren er op het eind van 1890: 138 gezinnen, bestaande uit 762
zielen, met als veestapel: 106 koeien, 21 kalveren, 242 varkens, 173 geiten en 13
schapen. Eind 1900 waren er 164 gezinnen, bestaand uit 933 zielen, en de veestapel:
19 paarden, 143 koeien, 39 kalveren, 275 varkens, 202 geiten en 16 schapen. In 1910
daalde het inwonertal naar 130 gezinnen met 859 zielen, die er 138 koeien, 36
85 kalveren, 191 geiten, 401 varkens en 15 paarden op na hielden en in 1920 waren de
aantallen: 132 gezinnen met 837 zielen, die in het bezit hadden: 150 koeien, 44
kalveren, 128 geiten, 420 varkens, 11 schapen en 39 paarden. Op het eind van 1930
tenslotte woonden er in Helenaveen nog 89 gezinnen bestaande uit 548 personen met in
hun bezit: 181 koeien, 108 kalveren, 79 geiten, 596 varkens, 24 paarden en 9550
kippen.

90

Koning Willem III

Koning Willem Alexander Paul Frederik Lodewijk werd geboren te Brussel op 19 februari
1817, als oudste zoon van Koning Willem II en Anna Paulowna. Hij huwde 18 juni 1839
zijn nicht Sophia Frederika Mathilda van Württemberg, die 3 juni 1877 overleed. Uit
95 dit huwelijk werden drie zonen geboren, die allen tamelijk jong zouden overlijden,
namelijk: Willem, geboren 4 september 1840, overleden 11 juni 1879; Maurits, geboren
15 september 1843, overleden 4 juni 1850; Alexander, geboren 25 augustus 1851,
overleden 21 juni 1884.

Na het overlijden van zijn vader op 17 maart 1849, aanvaardde Willem, als Koning
100 Willem III de regering. Hij huwde op 7 januari 1879 (tweede huwelijk) (Adelheid) Emma
Wilhelmina Theresia van Waldeck Pyrmont. Geboren uit dit laatste huwelijk werd de
latere Koningin Wilhelmina op 31 augustus 1880. Koning Willem III stierf op Het Loo
23 november 1890.

Van Koning Willem III is bekend, dat hij veel belang stelde in het produktief maken
105 van de vaderlandse bodem en dan voornamelijk in het ontginnen van heide- en
veengronden. Zeer begaan ook was hij met het lot van de nog met noodzakelijke
handkracht werkzame Nederlander op deze terreinen. Immers vooral in de landbouw was
op dat moment sprake van depressie, 'een ontredde markt'. Zo had bijvoorbeeld de
Nederlandsche Heidemaatschappij in Arnhem, - opgericht 5 januari 1888, met als doel
110 de verbetering van de leefomstandigheden van de plattelandsbevolking door verhoging
van de produktiviteit van de bodem en modernisering van de werkmethoden, - Zijne
Majesteit warme belangstelling, tot uitdrukking komende in een ruime gift en het
aanvaarden van het beschermheerschap. Het was dus niet zo, dat, zoals wel beweerd,
Helenaveen later profiteerde van het feit, dat de Koning om bepaalde redenen geen
115 aandacht wilde schenken aan de werkzaamheden van de Heidemaatschappij. Van het
Koninklijk huisarchief te 's-Gravenhage werd de mededeling verkregen, dat Koning
Willem III zeer gul was met het uit eigen partikulier kapitaal verstrekken van giften
voor de hoogste noden en aan instellingen en personen zich bewegende op het gebied
van het in kultuur brengen van gronden.

120

Totstandkoming van fonds Koning Willem III

HELENAVEEN - Hieronder het tweede deel van de serie, die streekarchivaris R.J. Jansen
schreef naar aanleiding van het 100-jarig bestaan van het Fonds, Koning Willem III.
Na de aanvaarding van het beschermheerschap wenste de Koning onmiddellijk te handelen
125 en gaf hij opdracht f6.000,- beschikbaar te stellen om vee aan te kopen voor de vaste
arbeiders van de Maatschappij Helenaveen. Enkele dagen later, op 10 oktober, kwam er
bericht uit Het Loo, dat de Koning f25.000,- wilde schenken aan de Maatschappij
Helenaveen om de schulden wegens voorschotten van de vaste Nederlandse arbeiders
kwijt te schelden. De uitbetaling zou geschieden in 12-maandelijke termijnen. De
130 Koning liet de aanwending der giften over aan de directeur van de Maatschappij. Het
is het streven van Zijne Majesteit, zo staat in een der brieven, om de streek van

Helenaveen 'tot een bloeiende te maken'. De Koning wilde verder gaan, want mochten de omstandigheden dit toelaten, zo werd 14 oktober 1888 uit Het Loo bericht, dan wenste hij de gift te verhogen tot f50.000,-. Op 20 oktober vindt dan op paleis Het Loo een bespreking plaats tussen Koning Willem III en de president-commissaris van de Maatschappij Helenaveen mr. W.J. Roijaards van den Ham over de wijze waarop de giften van de Koning kunnen worden aangewend. Met name wilde men van de zijde van de Maatschappij de vorming van een fonds. Men trachtte zo de ineensmelting van geldmiddelen afkomstig van de Koning en de bezittingen van de Maatschappij tegen te gaan. Bovendien zou dan vermeden worden dat de welwillendheid van Zijne Majesteit werd uitgelegd als ondersteuning aan een individuele onderneming die de Maatschappij was. Het toegezegde geld f6.000,- en f25.000,- was volgens de mening van de Maatschappij Helenaveen in ruime mate voldoende. Wanneer mocht blijken, dat in de toekomst de lust om eigenaar van grond te worden toenam, zou ter beoordeling van de Koning het voornemen om het bedrag tot f50.000,- te verhogen kenbaar worden gemaakt. Het lag in de bedoeling, zo was het voorstel van de president-commissaris, om de gelden gelijkelijk te verdelen en deze niet zomaar ineens te schenken. Dit zou ten nadele strekken van degenen die reeds met aflossing van schulden waren begonnen en zoals gezegd 'te veel weldoen zoude de energie uitdooven'. De Koning ging akkoord met de intentie van de Maatschappij een fonds te vormen, waarbij men het van de zijde van de Maatschappij als een voorrecht beschouwde, dit te mogen noemen: 'Fonds Koning Willem III' te Helenaveen: Het bestuur van de Maatschappij Helenaveen werd vervolgens opgedragen de statuten en het huishoudelijk reglement van het Fonds op te stellen en daarvoor drie bestuurders te benoemen, bij voorkeur uit het bestuur van de Maatschappij Helenaveen. Het was de uitdrukkelijke wens van de Koning om in het bestuur geen militairen 'in actieven dienst: gepensioneerd of op nonactiviteit' op te nemen, aangezien er volgens Willem III bij deze mensen 'eene neiging' bestond zich 'zeer berispelijk en indisciplinair in staatszaken en administratiën te mengen, waarvan zij hoegenaamd geen verstand of begrip hebben'. Later in mei 1889 werd definitief de verhoging van de toegezegde subsidie tot f50.000,- door de Koning ingetrokken.

Blijde ontroering

Op 21 oktober werd de beschikking van Koning Willem III aan bevolking van Helenaveen bekend gemaakt. De mensen aldaar, aldus het verslag, hoorden de boodschap 'met tranen in de oogen' aan en 'grepen in blijde ontroering elkaars handen'. Ook het bestuur van de Maatschappij Helenaveen sprak z'n waardering uit over de welwillende gaven van Koning Willem III.

De naam van de Koning zal steeds met eerbied in dat afgelegen oord genoemd worden en van nu of verbonden zijn aan de herinnering van verlossing uit drukkende tijden en openstelling van een betere toekomst, en naast eerbied voor de vorst zal dankbaarheid de harten der eenvoudige lieden vervullen: aldus een verklaring. De maatschappij zal open staan voor alle arbeiders van goed en zedelijk gedrag, hoofden van huisgezinnen 'welke met den schop behoorlijk kunnen omgaan' zo werd tevens gezegd. Enkele maanden later (april 1889) werd in een aandeelhoudersvergadering een en ander nog eens verwoord: 'de toestand van de Maatschappij is veel beter geworden; dat is te danken aan de loop der omstandigheden, maar niet weinig ook aan de belangstelling van Zijne Majesteit de Koning, niet alleen in woorden maar ook in daden, zoals door het op zich nemen van het beschermheerschap, door giften in natura en in gelden. Bijdragen die door de stichting van het Fonds Koning Willem III, naast de voordelen door de Maatschappij, een afdoende verbetering in de materiële toestand opleveren'. Hulde werd door de voorzitter gebracht aan de Koning 'wiens treurige gezondheidstoestand wellicht zijn hoge belangstelling zal stuiten'.

Stichtingsakte en reglement

De stichtingsakte van het Fonds Koning Willem III te Helenaveen werd verleden op 16 februari 1889 in het gouvernementsgebouw te 's-Hertogenbosch voor notaris mr. J. de Bergh. Namens de Koning trad op jhr. mr. P.J. Bosch van Drakensteijn, commissaris des Konings in de provincie Noord-Brabant. De door Koning Willem III beschikbaar gestelde gelden zouden aan deze stichting komen. De doelstelling van de stichting werd omschreven als: 'de ontwikkeling van den landbouw, den tuinbouw en de veeteelt en de bevordering der welvaart van de zich aan landbouw, tuinbouw en veeteelt wijdende vaste Nederlandse arbeiders- en pachtersbevolking op de gronden die vormen het voorwerp van exploitatie der te 's-Hertogenbosch gevestigde N.V. Maatschappij tot ontginning en vervening der Peel, genaamd Helenaveen, beschermheer: Zijne Majesteit de Koning'.

Tot de stichting werd bestemd een som van f31.000,-, die door de bestuurders 'ter

voorschreven einde' zou worden uitgekeerd. De akte bevat 14 artikelen. Zo is in artikel 1 bepaald, dat het Fonds wordt geacht te zijn gevestigd ter plaatse waar de Maatschappij gevestigd is (destijds 's-Hertogenbosch). Artikel 2 geeft aan, dat het beheer dient te geschieden door een bestuur bestaande uit bestuurders en commissarissen van de Maatschappij. Als leden van het eerste bestuur worden in het derde artikel benoemd: W.J. Roijaards van den Ham, G.G.G. Canter Cremers en F.J.J.M. van Rijckevorsel. De aanstelling geschiedt voor het Leven (artikel 4). De regeling van vervanging (geen militairen) wordt verwoord in artikel 5. Het bestuur benoemt uit zijn midden een voorzitter en secretaris en uit zijn midden of daarbuiten een directeur. Aan de laatste is het dagelijks bestuur over het Fonds opgedragen (artikel 6 en 7). Over het doen van rekening en verslag gaan de artikelen 8 en 9, over ontslag en bezoldiging van de directeur 10 en 11. Artikel 12 en 13 geven aan, dat de wijze waarop aan het geld een bestemming wordt gegeven en in het algemeen alles wat voor een behoorlijke regeling en bestuur van het Fonds nodig is moet worden geregeld bij huishoudelijk reglement. Hierbij dient in het oog te worden gehouden, dat de gelden worden gekapitaliseerd en de opbrengst wordt aangewezen tot het doel. Uitgezonderd hiervan is het gedeelte der gelden bestemd ter aflossing van schulden van de arbeiders, voortgesproten uit de aan hun verstrekte voorschotten. Artikel 14 tenslotte bevat de bepaling, dat de 'Hooge Stichter of wie ten tijde met de Koninklijke Waardigheid zal zijn bekleed' bevoegd is aan het Fonds een andere bestemming te geven wanneer 'te eenigertijd' de gelden en de bezittingen niet meer tot het aangegeven doel kunnen dienen. Deze bepaling zou vele jaren later ook worden toegepast.

Doelstelling van fonds Koning Willem III

HELENAVEEN – Hieronder het derde deel van de bijdrage van streekarchivaris R.J. Jansen over het binnenkort jubilerende fonds Koning Willem III in Helenaveen. Het reglement op het beheer van het Fonds, dat evenals de stichtingsbepalingen in overleg met de Koning was opgesteld, werd eveneens op 16 februari 1889 voor dezelfde notaris verleden. Het uit tien artikelen bestaande reglement geeft in de eerste twee artikelen het reeds beschreven doel van het Fonds weer. Artikel 3 geeft de vereisten aan om in aanmerking te komen. Men dient te zijn Nederlander, van goed gedrag en minstens twee jaar pachter of vaste arbeider van de Maatschappij Helenaveen. De ondersteuning kan volgens het 4e artikel op de volgende wijze worden verleend: het verstrekken van giften aan gebrekkige en hulpbehoevende lieden; het geven van voorschotten tot hoogstens f100,-; het bouwen van woningen die aan gegadigden worden verhuurd tegen een matige prijs; het sluiten van overeenkomsten met de Maatschappij inzake uitgifte van niet-ontgonnen land teneinde dit in cultuur te brengen (de eerste jaren kosteloos, daarna tegen een huurprijs) en het bevorderen van de instandhouding, verbetering en uitbreiding van het veeras en de ontwikkeling van de landbouw. De giften en voorschotten mogen alleen worden verstrekt uit de opbrengst van de bezittingen van het Fonds (artikel 5). De ondersteuning houdt op, nadat de begiftigde ophoudt pachter of arbeider van de Maatschappij Helenaveen te zijn of door slecht gedrag (artikel 6). Enige bestuurlijke huishoudelijke zaken komen aan de orde in de artikelen 7 en 8. De bewaring van de effecten van het Fonds (artikel 9) is de moeite waard te worden vermeld. Dit dient de geschieden in een ijzeren kist, gesloten met ongelijk werkende sleutels: een bij de bewaarder, een bij een ander bestuurslid (later in 1915 werd bepaald dat de effecten ook bij de Nederlandse Bank in bewaring konden worden gegeven). Het reglement eindigt met een bepaling over de verantwoording (rekening en jaarverslag).

Kommentaar

Natuurlijk ontbrak het niet aan het nodige commentaar. In de Nieuwe Koerier (Roermond) van 8 juni 1889 werd een ingezonden stuk opgenomen met als titel: Helenaveen; wil men dan met opzet socialisten kweken? De schrijver, volgens zijn zeggen dikwijls in Helenaveen vertoevende, gaf in zijn stuk de mening weer, vernomen uit de mond van verschillende werklieden, alsmede welke indruk de 'schoone' woorden van de directeur. gesproken bij de bekendmaking van de gift van Koning Willem III, hadden gemaakt. Want zo stelde de onbekende schrijver: bij eenvoudige mensen spreekt 't gezond verstand uit hun mond komen beschouwingen en praktische uitspraken, waarvoor de geleerde wereld 'met haar fijn vernuft den hoed moet afnemen: Op de bewuste dag was gezegd: de Koning wil u gelukkig maken. Schuld zal u worden kwijtgescholden. Meer vee kunt ge aanschaffen. Meer bouwgrond krijgt ge. De beste tuinzaden worden u verstrekt en fruitbomen, welke u de grootste rijkard zal benijden'. Naar briefschrijver vernam waren de boompjes het poten niet waard en was het niet beter geweest de gift van de Koning aan oppassende mensen ten goede te laten

265 komen in plaats van degenen, die schulden hadden gemaakt, te bevoordelen ? De aap
komt uit de mouw bij het verder doorlezen van het ingezonden stuk. Er heerste bij de
arbeiders in het veen onvrede over de aanstelling van veenbazen. Met voorbijgaan van
volgens de werklieden eer geschikte kandidaten uit eigen volk, werden voormalige
ploegbazen van de spoorwegen met de toezichthoudende functies belast. Of hier sprake
270 was van een algemeen gevoelen van de bevolking met betrekking tot de giften van
Koning Willem III moet dan ook sterk worden betwijfeld. De schrijver besloot met te
zeggen of het niet gewenst zou zijn, dat mannen met kennis van zaken en toestanden
'onverbloemd de waarheid durfden te zeggen aan Zijne Majesteit den Koning; Hem wien
het geluk, de welvaart zijner onderdanen. doch vooral eerbiediging van het gezag in
't algemeen ter harte gaat'. Maar ook op andere wijze deed de krant verslag. Zo
275 vermeldde de Provinciaal Noordbrabantse en 's Hertogenbossche Courant van 23 oktober
1888 onder andere het volgende: 'Zoals bekend heeft Z.M. in den laatsten tijd van
zijn groote belangstelling in de welvaart dezer provincie blijk gegeven. Speciaal
wilde Z.M. worden ingelicht over bepaalde industrieën en voor wat betreft onze streek
omtrent de verveningen en ontginningen door de Maatschappij Helenaveen. Omtrent haren
280 werkkring heeft Z.M. zich uitvoerige rapporten laten voorleggen en tevens herhaalde
malen een plaatselijk onderzoek doen instellen door den intendant: 'Z.M. betoonde
zijne hooge tevredenheid in de wijze van werken dezer Maatschappij, die in de laatste
jaren hare ontginningen en hare cultures, voornamelijk die van groenten en ooft, meer
bijzonder aan het particulier initiatief der bewoners van Helenaveen overliet. Het
285 behaagde den Koning het beschermheerschap over de Maatschappij te aanvaarden en als
een gevolg daarvan wenschte de Koning de bewoners van Helenaveen in hun
landbouwbedrijf krachtig te steunen'. Daarna volgt een opsomming van de bijdragen en
de doelstelling. De krant vervolgt: 'gisteren, na afloop der godsdienstoefening werd
van 's Konings gunstige schikkingen mededeling gedaan. De bevolking verzamelde zich
290 voor het met vlaggen versierde directeurshuis, ook het gemeentebestuur van Deurne was
aanwezig'. (Burgemeester van Deurne was toen P.A. van Mortel). Een telegram aan Z.M.
werd vervolgens opgesteld en verzonden; de inhoud luidde 'De bevolking van Helenaveen
verneemt zoeven van den directeur Bosch, dat de Koning haar gelukkig wil maken en
daartoe de middelen ruimschoots verstrekt heeft. Met diep ontzag danken wij Uwe
295 Majesteit voor de hulp in zoo velerlei vorm en wij beloven den Koning door arbeid en
oppassen te toonen, dat wij de hulp waardig willen worden. Des Konings mildheid zal
in herinnering blijven tot het verste nageslacht'. Leve de Koning en Zijn huis.
Van Uwe Majesteit de getrouwe en gehoorzame onderdanen
De bevolking van Helenaveen,
300 Namens haar, L.J. Verhoeven, hoofdopzichter.

Direkteur Bosch sprak vervolgens: De Koning helpt u uit eigen beweging, niets dwingt
hem daartoe. Dat de oogen des Konings op deze stille afgelegene plek in zijn Rijk zijn
gevallen, is voor u allen een onwaardeerbaar geluk. Wees er erkentelijk voor. En tot
305 welke godsdienstige gezindte gij ook behooren moogt en op welke wijze gij het doet.
vergeet niet den braven Koning te gedenken, achter wiens naam Willem wij voortaan
willen voegen. den schoonen eeretitel van 'den Goede: van den Weldoener van
Helenaveen: De dag werd in gepaste feestvreugde doorgebracht.

310 **De verrichtingen van het fonds Koning Willem III**

HELENAVEEN – Hieronder het laatste deel over het Fonds Koning Willem III, dat
streekarchivaris R.J. Jansen schreef bij gelegenheid van het eeuwfeest van dit fonds.
Vandaag is het precies 100 jaar geleden, dat het fonds werd opgericht.
Hoewel het archief van het Fonds niet volledig is gebleven kan toch een redelijke
315 opsomming worden gegeven van de verrichtingen in de honderd jaren van zijn bestaan.
Op chronologische wijze zullen de voornaamste bestedingen hier de revue passeren; de
bouw van woningen door het Fonds wordt apart behandeld.
In het eerste jaar van het bestaan werd op grond van de stichtingsakte en het
reglement aan de Maatschappij uitgekeerd een bedrag van ruim f8.600,- ter delging van
320 de schuld van de vaste Nederlandse arbeiders en pachters. De kwijting van de schuld
van de tabaksplanters diende te worden uitgesteld, aangezien de marktprijzen voor
tabak aan de lage kant waren. Ook een stier werd voor rekening van het Fonds
aangekocht. Aan dertien arbeiders was voor in totaal f898,- aan voorschotten
verleend, het meeste bestemd voor de aanschaf van vee. Ruim f17.500,- werd belegd. In
325 de jaren 1890-1892 werden voor kleine bedragen voorschotten aan arbeiders uitgekeerd
en betaling der schulden van de tabaksplanters uitgesteld.
In 1883 lukte het de voorraad tabak te verkopen, waarna een jaar later aan dertien
planters, na aftrek van de inkomsten, de schulden aan de Maatschappij konden worden
afbetaald (ruim f2.300,-). Voor het eerst wordt melding gemaakt van een arbeider, die

330 z'n voorschot niet kan terugbetalen. Hij moest Helenaveen verlaten; een bedrag a f1,-
werd verstrekt aan de weduwe van een vaste arbeider.
Aan de naaischool van de r.k. zusters werd voor de aanschaf van katoen en garen een
bedrag gegeven in 1894, later kreeg ook de protestante zondagsschool een geldsom.
Behalve steun, in het algemeen als voorschot verleend, zijn vermeldenswaard:
335 1898: aankoop van een stier in samenwerking met het net opgerichte Onderlinge
Veefonds;
1900: toelage ten behoeve van twee keurmeesters aan het Veefonds en ondersteuning
voor tuinbouwlessen en in
1905: landbouwwinterkursussen en lessen in bemesting.
340 De meeste uitgaven in deze zin worden zo bijna jaarlijks in uitgaaf gebracht.
De eerste grote ontginningsboerderij, de Wilhelminahoeve, werd in 1908 gebouwd.
voorlopig met 16 ha bouwland. De eerste pachter is J. van Mullekom.
Het Koning Willem III Fonds verstrekke een renteloos voorschot van f1.000,-. Later
kwamen er meer van deze zogenaamde 'Oranje-hoeven':
345 Vlak na het uitbreiden van de eerste wereldoorlog bleek, dat het bezit van het Fonds
door beleggingen niet onbelangrijk was toegenomen. Oorzaak moet worden gezocht in de
in voorliggende jaren voorspoedige ontwikkeling van de fabrikage van turfstrooisel.
waarin men een goede boterham verdiende en waardoor de ontwikkeling van de landbouw,
tuinbouw en veeteelt op een lager pitje kwam te staan dan was voorzien. Men overwoog
350 in die tijd steun te verlenen aan een nieuw op te richten coöperatieve boterfabriek.
Vanwege de oorlog gaat de bouw echter niet door. Resumerend stelt het bestuur in 1916
in zijn verslaglegging vast, dat in de loop der jaren het Fonds aandacht heeft
bested aan:
a) verbetering van het veeras
355 b) ontwikkeling van land- en tuinbouw
c) voorschotten aan vaste Nederlandse arbeiders of pachters te Helenaveen van de
Maatschappij Helenaveen;
d) gelden aan gebrekkigen of hulpbehoevende personen als onder c) of 'zulks geweest
zijnde'

360

Opbloei

Op een gedeelte van de oude 'Koningstuin' werd in 1918 de Koningshoeve gebouwd, zo
meldt de verslaggeving aan de Koningin, dit om aan te geven, dat het goed gaat in
Helenaveen. Na de oorlog kwam er een opbloei van de zogenaamde glaskultuur. Steun aan
365 glastuinders volgde in de opvolgende jaren. Ter bevordering van de belangen werd op
28 juli 1925 in Helenaveen een coöperatieve tuinbouwvereniging opgericht. Ook de
kippenhouderij is in opkomst. In 1927 kreeg de lagere school een voorschot om bij de
school voor de kinderen een kippentoom aan te schaffen. De bestedingen in de vorm van
370 giften, leningen e.d. in de volgende jaren bestonden onder meer uit: aankoop biggen
en kunstmest; brug over de Helenavaart richting Helden (1932-1933); inrichting van
een bijenpark bij de school; autotochten voor scholieren; bijdrage aanleg voetbalveld
(1935/1936) en aan de vereniging van jonge boeren; ook diverse kursussen het
doelgebied rakende werden gesubsidieerd.
Gedurende de tweede wereldoorlog lagen de werkzaamheden stil en werd het bestaan voor
375 de bezetter verzwegen. Als vervelende bijkomstigheid lieten de Duitsers in
september/oktober 1944 de brandkast van de Maatschappij springen, waarbij veel
archieef van het Fonds onherstelbaar werd vernield.
Na de oorlog was direkte agrarische hulp niet noodzakelijk, wel hulp in ander
verband; nog in 1944 werd de wijkverpleging ruim bedacht.
380 Verdere bestedingen na de oorlog kunnen als volgt worden samengevat.
Geholpen werd: een opgerichte varkensfokvereniging (1949); de E.H.B.O.; de
kleuterschool aan meubilair; huurvergoedingen wijkgebouw en parochiehuus voor het
geven van kursussen; het Wit-Gele-Kruis; vereniging van ouden van dagen en
studieklubs; voor de bouw van het dorpshuis (De Gouden Helm) werd een ruime lening
385 gestrekt (eind zestiger jaren); in de jaren zeventig en tachtig werden uitgaven
gedaan ten behoeve van de aankleding van de r.k. kerk. De fanfare 'Wilona'; de
karnavalsvereniging; het organiseren van een concert; verbouwing jeugdgebouw;
carillon en beelhouwwerk (prinses (toen koningin) Juliana), 1975; het dorpsblad en
tal van andere kleine zaken kwamen eveneens aan bod.

390

Bomen

Kortom het Fonds Koning Willem III, honderd jaar geleden ingesteld. heeft een
bijzondere dimensie gegeven aan de groei van Helenaveen op allerlei terreinen.
Behalve de giften in geld schonk de Koning ook in natura. Vermeld zijn al de vele
395 soorten zaden, vruchten, bomen e.d. die bij de Maatschappij Helenaveen binnenkwamen.

En het ging niet om zo maar kleine hoeveelheden. Het was bijvoorbeeld de wens van Zijne Majesteit om voor ieder huis in Helenaveen een noteboom te planten; deze werden dus ontvangen. Grote hoeveelheden vruchtbomen ten behoeve van de arbeiders werden eveneens afgezonden. Van deze zending bleven zelfs ca. 800 stuks over, die in overleg met het bestuur van het Fonds Koning Willem III door de Maatschappij werden geplant op een stuk grond dat prompt de naam verwierf van 'de Koningshof of Koningstuin'; het plant en graafloon werd betaald door het Fonds. Directeur Bosch wist zich soms geen raad met de overvloed aan geschenken en kon de korrespondentie met moeite bijhouden. Wanneer begin 1890 een einde komt aan de schenkingen dankt men de Koning voor de overmakingen die 'een weldadigen invloed op de toestand onzer arbeidsbevolking uitoefenen en den bloei onze Maatschappij zo krachtig steunen en bevorderen'. De dank en verbondenheid met het Koninklijk Huis komt later tot uitdrukking in de vernoeming van ontginningsboerderijen naar leden van het Koninklijk Huis, zoals: De Wilhelmina-, Emma-, Hendrik-, Juliana-, Willem II-, Konings-, Prinsessen-, de Zwijgerhoeve.

Aangezien het in vergelijking met elders in Helenaveen met het werk en inkomen goed ging, konden zelfs in de beginjaren de gelden van het Fonds niet allemaal worden aangewend. Vandaar dat men ze belegde voor de toekomst.

415 **Ruimere keuze**

Ook in de latere jaren beperkte het Fonds zich tot het verlenen van kleine renteloze voorschotten voor de doeleinden vermeld in de stichtingsakte. Toch groeide langzamerhand bij het bestuur het idee om de gelden van het Fonds een ruimere bestedingskans te geven. In 1972 sprak men zich uit de gelden te willen besteden aan een nieuw doel: uitkeringen ten behoeve van natuurlijke personen, rechtspersonen en organisaties te Helenaveen door middel van gift, schenking, renteloos voorschot, lening en garantie. Bij akte van 23 maart 1973 werd met Koninklijke goedkeuring officieel de doelstelling gewijzigd in het bevorderen van de ontwikkeling op maatschappelijk, rekreatief en cultureel gebied van de bevolking van Helenaveen, gemeente Deurne en zulks in de meest ruime zin.

De werkingsfeer werd zodoende ruimer; niet alleen pachters en arbeiders van de Maatschappij, maar alle inwoners van Helenaveen vielen hieronder. De klemtoon werd verlegd van het agrarische naar een algemeen sociaal - cultureel doel. Bij dezelfde akte werd het Fonds een officiële stichting en heet sindsdien Stichting Koning Willem III Fonds te Helenaveen.

De Koningswoningen

In de beginfase van het Fonds was één van de doelstellingen het bouwen van huizen tegen een redelijke huurprijs voor de vaste arbeiders van de Maatschappij. Reeds in 1889 werd een ontwerp gemaakt waarbij rekening was gehouden met bestaande arbeiderswoningen. De kosten mochten ongeveer f1.000,- per woning bedragen, terwijl in eerste instantie de gedachten uitgingen naar twee woningen. De Maatschappij zou opzichters en hulpmiddelen beschikbaar stellen. Waarom wilde men de bouw in eigen hand houden? Men kon zo goedkoper bouwen, het gebruik van goed materiaal was verzekerd en de uitvoering kon door arbeiders uit Helenaveen geschieden. De bijgelegen bouwgrond, zo was de wens, zou de eerste twaalf jaar om niet worden uitgegeven.

In de vergadering van commissarissen van de Maatschappij Helenaveen van 24 november 1890 verzocht de heer Canter Cremers namens het Fonds van de Maatschappij een stuk grond te mogen kopen, om daarop de door het Fonds te bouwen woningen te zetten. De kavel grond had een lengte van 350 m en was in de breedte ca. 25,5 m en gelegen onder Deurne aan de oostzijde van het kanaal. De president-commissaris stelde voor de strook grond te verkopen voor f350,-. Op 22 december werd voor notaris Van Riet in Deurne de verkoopakte verleden. De Maatschappij verzocht aan het Fonds Koning Willem III een perceel heide gelegen te Deurne, sectie H ter plaatse Helenaveen aan de oostzijde van het kanaal, grenzende aan de kanaalberm als nr. 2970, groot 51 are geheel en een gedeelte van nr. 3495 (vroeger 2974) ter grootte van ca. 30 are, met recht van uitweg over de kanaalberm en gebruik der wegen en het kanaal van de verkoopster. De uiteindelijke koopsom werd f315,-.

De grond lag ongeveer 3 km afstand van de directeurswoning en het was de bedoeling hierop in totaal zeven woningen te bouwen, dus meer dan aanvankelijk gedacht, aldus het jaarverslag van het Fonds over 1890.

Opmerkelijk is dat men reeds in 1889 was begonnen met het uitgraven van de bouwplaatsen van twee woningen op grond van de Maatschappij. Vermoedelijk is iets later de gedachte opgekomen deze grond ten behoeve van het Fonds aan te kopen om zodoende een duidelijk onderscheid te maken tussen eigendommen Fonds en Maatschappij.

In de loop van 1890 kwamen de eerste twee woningen gereed: totale kosten f2.398,79. Op 1 januari 1891 werden de woningen betrokken door M. van Son en J. Donker. De huurprijs werd bepaald op 50 cent per week. Met de ontgraving voor de fundamente
465 voor de twee volgende woningen was inmiddels in 1890 een aanvang genomen.
In 1891 werd een woning bijgebouwd, gelijk aan de eerste twee. Bovendien werden in totaal nog vier woningen funderingsputten ontgraven, waarvan voor een al in 1890 was
470 begonnen. De bouw van de vierde woning kon wegens gebrek aan arbeidskrachten niet worden verwezenlijkt. De bouwkosten van de derde woning bedroegen f1.207,28 en de woning werd op 15 december betrokken door J. Koppers.
Wegens gebrek aan arbeidskrachten voor de bouw en een verminderde behoefte aan woningen, duurde het tot 1894 voordat de vierde woning kon worden gebouwd; de kosten waren f941,86 en de eerste bewoner werd met ingang van 15 oktober J. Court.
475 De vijfde woning van het Fonds werd gebouwd in 1903; de kosten bedroegen f1.167,12 en de eerste bewoner was H. de Jong. die er 23 november introk. Ook van deze late oplevering was de reden: weinig behoefte aan arbeiderswoningen. En voorlopig bleef het bij deze vijf woningen in het Fonds.
In 1920 brandde op 27 september één van de vijf woningen af, die in de loop van het jaar weer werd opgebouwd. maar ook in 1921 brandde tengevolge van een grote Peelbrand
480 op 19 augustus een woning af.
De stand van zaken in 1932 was zo dat er van de vijf woningen slechts twee werden bewoond en een nog niet was opgebouwd na de brand in 1921.
Op 16 mei 1937 werden de vier oorspronkelijke Koningswoningen (een is nooit meer opgebouwd) verkocht aan de Maatschappij Helenaveen.
485 Het waren de woningen aan de Koolweg, genummerd 48, 50 en 54 met als meerdere huisletters en nummers respectievelijk H 96, H 95 en H 93.
Behalve de Koningswoningen werden er door het Fonds in 1938 en vóór 1940 op grond, aangekocht van de Maatschappij, twee tuinderswoningen gebouwd, waardoor het bezit aan woningen op zes kwam. Het gemis van gedeelten van het archief doet zich gevoelen; de
490 bouw van de zesde woning kan slechts bij benadering worden aangegeven. In april 1940 werden deze twee tuinderswoningen verkocht aan de Maatschappij; ze stonden bekend als Soemeersingel 39 (eerder H 43a) en Koolweg 42 (eerder H 96a).
In de loop van het honderd jaar bestaan van het Fonds hebben uiteraard verschillende personen deel uitgemaakt van het bestuur.
495 In het algemeen waren het voor de tweede wereldoorlog leden uit het bestuur van de Maatschappij Helenaveen en bleef men z'n hele leven dienstbaar aan het Fonds. Niet altijd werd een afzonderlijk directeur buiten het bestuur benoemd.
R.J. Jansen

500 **De gegevens voor het artikel werden ontleend aan de volgende bronnen:**

Archief van de Stichting Fonds Koning Willem III;
Archief van de n.v. Maatschappij Helenaveen;
Archief der gemeente Deurne; Kadastrale leggers van de gemeente Deurne;
W.A.M. van Heugten: Oranje in de Peel, in: Deurne en de Peel, Deurne 1979;
505 *J. Pouls: 125 jaar n.v. Maatschappij Helenaveen, Helenaveen, 1983;*
C.A. Tamse Nassau en Oranje in de Nederlandse geschiedenis, Alphen aan de Rijn, 1979.
[foto: Voormalig Peelveld met turfklotten in Helenaveen.]
[foto: Vroeger kende het kanaal in Helenaveen veel scheepvaartverkeer.]
510 *[foto: Tijdens de laatste oorlogsdagen in 1944 werd de katholieke kerk in Helenaveen vrijwel geheel verwoest.]*
Pieter Koolen 31 januari 2005